

Biçim Sıfatlarında Etkin Alan Kurulumları: Yuvarlak Sıfatı Örneği

Ayşe Eda Gündoğdu

ORCID: 0000-0002-9074-7903

*Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dilbilimi
Bölümü, Konya*

aedagundogdu@gmail.com

(Gönderilme tarihi 17 Mayıs 2020; kabul edilme tarihi 26 Ağustos 2020)

ÖZET: Anlam üretim sürecinde bireyin algısını ve bilişsel düzlemini en önemli değişken olarak ele alan bilişsel anlambilim çalışmaları özellikle son on yılda büyük bir ivme kazanmıştır. Psikoloji alanındaki kuramlardan da yararlanarak anlamın algı ve kavramlaştırılmaya ilişkin bir üretim olduğunu savunan söz konusu disiplin çerçevesinde ortaya konan terimlerden biri de etkin alanlardır. Etkin alan kurulumları büyük oranda sıfatlar ve eylemler üzerinde gözlemlenmekle beraber, sıfatlarda etkin alanlar sıfat ve gönderimde bulunduğu ada ilişkin bilişsel eşleşmelerin hangi koşullarda ve ne şekilde çeşitlenebileceğini ortaya koymaya yardımcı olan bilişsel bir yapılanma olarak ele alınabilir. Bu çalışmada Türkçe biçim sıfatlarında etkin alan kurulumundaki dinamikleri *yuvarlak* sıfatı üzerinden ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu perspektifle araştırma konusu sıfatın Türkçe Ulusal Derlemi v3 (TUD v3) aracılığıyla bağımlı dizin görünümünden yararlanılmış ve söz konusu bağımlı dizinlerdeki kurulumlar içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Biçim sıfatı, yuvarlak, etkin alan, bilişsel anlambilim, derlem.

Active Zone Constructions in Shape Adjectives: An Example of the Adjective *Yuvarlak*

ABSTRACT: Cognitive semantics, which has gained acceleration in the last ten years, is a point of view that sees individual's perception and cognitive level as variables in meaning production process. Utilizing theories in psychology, one of the most important concepts put forward in the aforesaid discipline is active zones, which argues that meaning is a production related to conceptualization and perception. Active zone constructions in adjectives can be discussed as a cognitive structure that helps to display under what conditions and how the cognitive mappings of the adjective and the described noun can vary. In this

study, it is aimed to reveal the dynamics in active zone constructions in Turkish shape adjectives in terms of the adjective *yuvarlak*. Within this perspective, co-occurrence appearances of the research topic adjective are obtained through Turkish National Corpus v3 and active zone constructions are analysed with content analysis method.

Keywords: Shape adjective, yuvarlak, active zone, cognitive semantics, corpus.

1 Giriş

Bilişsel anlambilim çalışmaları deneyim, kavramsal sistem ve dil aracılığıyla kodlanan anlamsal yapı arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Bu açıdan bilişsel anlambilimin temel araştırma alanı kavramsal yapı (bilgi gösterimi) ve kavramlaştırmanın (anlam üretimi) nasıl gerçekleştirildiği üzerinedir (Evans, 2007; 2012). Anlam retimindeki soyut bilişsel alanları daha izlenebilir hale getiren dilsel veriler bu kapsamda en önemli araç haline gelmekte, dil aracılığıyla bilişsel ve kültürel şemalar araştırma konusu yapılabilir. Bilişsel anlambilim alanı bu kavramlaştırmaları kendi içerisinde farklı terminolojik bakış aılırlarıyla ele almaktadır. Söz konusu alanda kullanılan terminolojinin bir kısmını da etkin alan (active zone) kurulumları oluşturmaktadır. Langacker tarafından alanyazına kazandırılan bir terim olan etkin alan kurulumlarına ilişkin çalışmalar, iki anlamsal içerik arasındaki eşleşmenin ne düzeyde ve hangi koşullarda gerçekleştiğini ortaya koymayı amaçlar. Langacker (1999) dilde iki anlamsal birim yan yana geldiğinde eşleşmenin ender olarak iki birimin de tamamını kapsadığını belirtmekte ve örnek olarak tümce (a) ve (b)’yi vermektedir:

- (a) The spacecraft is now approaching Venus.
Uzay gemisi şimdi Venüs'e yaklaşıyor.
- (b) Your dog bit my cat.
Köpeğin kedimi ısırdı.

Tümce (a) incelendiğinde uzay gemisi ve Venüs’n birbiri ile temasının bütünsel ve kapsayıcı olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle uzay gemisi, Venüs’ün fiziksel anlamda tamamına yaklaşmaktadır. Buna karşılık tümce (b) aracılığıyla kurgulanan sahnede köpeğin fiziksel anlamda kedinin tamamını ısırması söz konusu değildir. Bu açıdan bütünüyle gerçekleşen ve kapsayıcı bir eşleşmeden söz etmek de mümkün değildir. Söz konusu etkin alan eşleşmeleri ya örnek tümcelerde olduğu gibi eylem/tamlayıcı etkileşimlerinde ya da sıfat/ad etkileşimlerinde doğrudan gözlemlenebilmektedir. Sıfatlar açısından etkin alan kurulumu bağlamında Cruse (2000) *red* ve *blue* rneklerini vermekte ve bir sıfatın farklı adları tercih etmesi durumunda farklı etkin alan kurulumlarının gözlemlenebileceğini belirtmektedir. Örneğin “a red hat” öbeğinde *kırmızı*

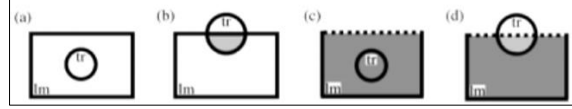
sıfatının bütün bir nesneyle eşleşmesi sağlanabilirken söz konusu sıfat “a red book” örneğinde yalnızca kitabın dış kapağıyla etkileşime girebilmektedir. Öte yandan, “a red pencil” örneği daha ilginç bir kurulumla karşımıza çıkmaktadır: *Kırmızı* sıfatı hem kalemin dış rengini hem de yazdığı rengi temsil etme potansiyeline sahiptir. Etkin alan kurulumu bağlamında “red eyes” ve “blue eye” örnekleri ele alındığında ise karşımıza daha karmaşık bir seçim eksenine çıkmaktadır: *Kırmızı*, ilk öbekte gözün beyaz kısmını etkin hale getirirken ikinci örnekte *mavi*, iris tabakasını etkin hale getirmektedir. Bu kapsamda, dillerde eylem/tamlayıcı ya da sıfat/ad etkileşimlerinde bütünsel-kapsayıcı bir eğilimden çok parçasal etkin alan kurulumlarının yaygın olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, dil kullanıcıları farkında olmadan farklı etkin alan kurulumlarından yararlanmakta ve karşılaştığı anlamsal bir içeriği de bu kurulumlar doğrultusunda algılamaktadır.

Etkin alan kurulumlarının araştırma konusu yapılmasında psikoloji alanındaki Gestalt kuramı kapsamında ele alınan figür-zemin ilişkisinin payı büyüktür. Bilişsel anlambilim söz konusu ilişkiyi farklı terminolojiyle ele alsa da temelde dilsel üretimlerde de aynı kavramsal şema işlemektedir. Langacker (2004) bu bağlamda dilde figür-zemin ilişkisini araştırma konusu yaparken trajector (TR) ve landmark (LM) terimlerini tercih etmektedir. Bu çalışmada trajector “imleyen”, landmark ise “sınır” terimleriyle karşılanmıştır. İmleyen (İ) bilişsel bir şemada öncelenen/ön planda olan katılımcı iken sınır (S) daha az öne çıkan ve arka planda olan katılımcı olarak değerlendirilebilir. Bu bilgiler ışığında tümce (a) ve (b)'ye geri döndüğümüzde *uzay gemisi İ, Venüs S* olarak değerlendirilmekte ve İ-S kurulumunda tam eşleşme sağlanmaktadır. *Köpek* ve *kedi* içerikleri incelendiğinde ise *köpek İ* ve *kedi S* olarak değerlendirilmekte ve İ-S kurulumunda tam eşleşme sağlanamamaktadır. Langacker (2004: 5) tam eşleşmenin sağlanabildiği ve sağlanamadığı farklı İ-S profillemesi örnekleri vermektedir. Söz konusu örneklerin Türkçeye uyarlanmış biçimi Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Farklı İ-S profilleme örnekleri (Langacker, 2004: 5)

(a) fırındaki kek, zarftaki mektup, havadaki balon, yatak odasındaki şifonyer, midemdeki yiyecek
(b) sudaki kuğu, elindeki balta, hedefteki ok, kındaki kılıç, şişedeki mantar
(c) fincandaki su, akvaryumdaki balık, ekicideki kir, kese kağıdındaki yiyecekler, kalıptaki buz küpleri
(d) küvetteki adam, bardaktaki pipet, vazodaki çiçekler, kum kabındaki kedi, teknedeki kürekçi

Şekil 1. Farklı İ-S profillemeler sahneleri (Langacker, 2004: 5)

Tablo 1 ve Şekil 1 kapsamında, Langacker'ın belirttiği profillemeler örnekleri incelendiğinde içerme/içerisinde bulunma senaryolarının birbirinden farklı biçimlerle kurgulandığı görülmektedir. Bu kapsamda *fırındaki kek*, *sudaki kuğu*, *fincandaki su* ve *küvetteki adam* senaryoları aynı kodlayıcıyla (*in* ilgeciyle) dilsel düzleme çıksa da sınırın farklı alanlarıyla etkinleşerek kurulum sağlamaktadır. Bu bulgulara paralel olarak Gündoğdu (2019) Türkçede [sıfat+ad] ve [sıfat+bir+ad] kurulumlarını *kırmızı* sıfatı aracılığıyla ele almış ve kurulumların birbirinden farklı İ/S profillemelerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Türkçede [sıfat+ad] ve [sıfat+bir+ad] örüntülerinde her zaman tam eşleşme sağlanamamakta ve tam eşleşmenin sağlanamadığı koşullarda farklı senaryolar üretilebilmektedir:

- (a) *İmleyen ve sınırın tamamen eşleştiği etkin alanlar*: Ortadaki sehpa dün gecedен kalmış bir şişe **kırmızı şarap** ve boş bir kadeh vardı. [W-KA16B3A-0550-1532]
- (b) *İmleyen sınırın öngörülebilir bir parçasıyla eşleştiği etkin alanlar*: Dokunulabilir, tutulabilir ölçüde somut olan tek şey, **kırmızı bir gül**... [W-CA16B1A-2634-114]
- (c) *İmleyen sınırın öngörülemez bir parçasıyla eşleştiği etkin alanlar*: **Kırmızı yanakları** solmuş, eski güzelliğinden eser kalmamıştı. [W-UA16B2A-1206-806]
- (d) *İmleyen ve sınıra ilişkin bulanık alanlar*: **Kırmızı kalemle** kareli kâğıda yazılmış mektubu açıp okuyorum: Her satıra sinmiş korku, umarsızlık, ölüm halay çekiyordu. [W-IA16B3A-0871-1136]

Tümceler incelendiğinde İ/S eşleşmelerinin dört farklı düzlemde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. *Kırmızı şarap* kurulumunda İ ve S tamamen eşleşirken *kırmızı gül* kurulumunda dil kullanıcısı tarafından tahmin edilebilen bölgesel bir eşleşme sağlanmakta, *kırmızı yanak* kurulumunda ise bölgesel eşleşme dil kullanıcısı tarafından doğrudan tahmin edilememektedir. Öte yandan *kırmızı kalem* kurulumunda ise “kırmızı renkte olan kalem” ve “kırmızı yazan kalem” olmak üzere birbirinden farklı iki eşleşme senaryosundan bahsetmek mümkündür.

Bu çalışmanın temel amacı nesnelere fiziksel bir uzanım kazandıran biçim sıfatlarında adı etkinleştirmenin ardında yatan dinamikleri bilişsel anlambilim çerçevesinde ortaya koymaktır. Bu kapsamda *yuvarlak* sıfatı etkin alan kurulumları açısından derlem temelli bir perspektifle incelenmiştir.

2 Yöntem

Bu çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel çalışmalar bilimin betimleme amacına hizmet etmekle birlikte, aynı zamanda kendinden sonraki çalışmalar için denence üretmeye yönelik öngörü sağlamaktadır (Erkuş, 2009). Araştırmada veriler içerik analizinin alt yöntemlerinden biri olan tematik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma, sayılara dönüştürme ve çıkarımda bulunma yoluyla sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Tematik analiz ise içerik analizi kapsamında, elde edilen veriler içerisinde tema ve örüntüler aramak amacıyla yapılan kodlamalara dayalı bir analiz yöntemidir (Glesne, 2013). Bu çalışmada *yuvarlak* sıfatının bağımlı dizin görünümleri TUD v3 aracılığıyla ortaya konmuş ve bu örüntülerdeki etkin alan kurulumları değerlendirilmiştir.

2.1 Veri Seti

Bu çalışmanın veri setini TUD v3 veritabanında yer alan metinler oluşturmaktadır. TUD v3 günümüz Türkçesinin dengeli, büyük ölçekli (50 milyon sözcük) ve genel amaçlı bir derleme olacak biçimde tasarlanmıştır. TUD v3 50 milyon sözcükten oluşan, 24 yıllık bir dönemi (1990-2013) kapsayan, günümüz Türkçesinin çok sayıda farklı alan ve türlerden yazılı ve sözlü örneklerini içeren, geniş kapsamlı, dengeli ve temsil yeterliliğine sahip, genel amaçlı bir referans derlemidir. Kullanıcılar çok çeşitli kısıtlama ölçütleri ile (medya, metin örnekleme, konu alanı, türev metin biçimi, yazar cinsiyeti, hedef okur ve metin türü vb.) sorgularını gerçekleştirebilirler. Ayrıca TUD v3 sürümünde kullanıcılar sözcük türüne ve eklere göre de sorgu yapabilmekte; çoksözcüklü birimleri arayabilmektedir. Ayrıca sorgularını düzenli ifadeler olarak da gönderebilmektedir (<https://v3.tnc.org.tr>).

2.2 Sınırlılıklar

- Araştırmada TUD v3'te *Yazılı Metin Sorgusu* seçeneği kullanılmış ve standart arama yapılmıştır.
- Sıfatın tümcede niteleyici konumundaki görünümleri kontrol edilmiştir. Sıfatın yüklemcil konumdaki etkinleştirme görünümlerinde etkinleştirilen adın her zaman belirgin olmaması nedeniyle, yüklemcil görünümlerin devam çalışması niteliğinde farklı bir çalışmada kendine özgü dinamikleriyle ele alınması planlanmaktadır.
- N-gram aralığı $[n+1/n+2]$ ile sınırlı olup $[yuvarlak+bir]$ dizimlerini araştırmaya dahil edilmemiştir.

2.3 Veri Toplama ve Çözümleme Süreci

TUD v3 sorgu sonuçları kapsamında *yuvarlak* sıfatının bağlam içi anahtar sözcük görünümünden yararlanılmıştır. Şekil 2’de kullanılan arayüze ilişkin küçük bir kesit yer almaktadır.

Şekil 2. Yuvarlak sıfatı bağlam içi anahtar sözcük görünümü arayüzü

W-G37A2A-3006-624	şeklinde açıktır. Kuleye doğuya açılan	yuvarlak	kemerli kapıdan girilir. İç yüzü
W-G06E1B-3080-796	şekli önemli değildir; yani kesitler	yuvarlak	ya da tam petek şeklinde
W-Q03E1B-2839-919	şekli belirlenmemiş, çoğu kritik noktası	yuvarlak	ifadelerle geçirtilen bu projeler,
W-CB04A1B-3291-688	şekillerine göre farklılık gösterirler. Çoğu	yuvarlak	ve oval şekilde olup 1.5-4.0
W-GA16B2A-0460-473	şekiller kaybolmuş, onların yerini de	yuvarlak	ve yumuşak çizgiler almıştı. Resim
W-DB04A1A-2061-1093	şekilde muameleye tabi tutulan Kieselgel	yuvarlak	balondan alınır ve havanda iyice
W-DG03A0A-1667-1316	şekilde madalyon vardır. Orta eksen	yuvarlak	madalyonlar, yan eksenlerde sivri
W-QH4E1B-2939-886	şekil vermeye başlar. İlk önce	yuvarlak	ve yilana benzer şekiller meydana
W-RB04A1B-4318-503	şekil indeksi kullanılarak oval ve	yuvarlak	olarak iki gruba ayrılmışlardır. Şeki
W-IF25D1B-2170-1961	şehrimize davet ediyorum. Gelip görürsünler,	yuvarlak	masa etrafında konuşalım, bu fuar
W-NE39C4A-0081-240	şşırdı. Birkaç adım atarak sofadaki	yuvarlak	masanın önüne geldi. Enver Bey
W-R22C4A-0804-232	şartı ile üst üste koyup,	yuvarlak	rulo şeklinde saralım. Bir gece

Bağlam içi anahtar sözcük görünümleri ortaya konduktan sonra sıfatın niteleyici konumundaki düzenlamsal kullanımları belirlenmiş ve oluşturulan veri seti araştırma tarafından işlenip sınıflandırılmıştır.

3 Bulgular ve Yorum

3.1 Giriş Gözlemleri

Sıfatın TUD v3 kapsamındaki bağımlı dizin görünümleri 701 farklı metinde, 1587 sıklıkta karşımıza çıkmaktadır. Giriş gözlemlerinin ilk aşamasında *yuvarlak* sıfatının eşdizimlilik görünümleri betimlenmiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Yuvarlak sıfatının eşdizimlilik görünümleri¹²

E. Sözcük	f	E. Sözcük	f	E. Sözcük	f
masa	140	agrega	7	yaka	4
kemer	60	çubuk	7	ağaç	3
şekil	44	omuz	7	bina	3
yüz	37	açıklık	6	boşluk	3
kadran	25	cisim	6	çene	3
biçim	20	kese	6	demir	3
leke	19	köfte	6	domates	3
balon	18	kurt	6	göğüs	3
gövde	17	tahta	6	hamur	3
hat	17	ağız	5	iz	3
gözlük	16	alan	5	kağıt	3
kafa	15	dip	5	kalkan	3
delik	13	form	5	kap	3
taş	13	tepe	5	kapak	3
tohum	13	apsis	4	kemik	3
dilim	12	baş	4	kenar	3
göz	12	cam	4	küre	3
pencere	12	çıkıntı	4	meme	3
çerçeve	11	daire	4	mühür	3
niş	11	ışık	4	odun	3
tepsi	11	kalıp	4	oyuk	3
ayna	10	kapı	4	sehpa	3
çizgi	10	kule	4	somun	3
ekmek	10	kutu	4	surat	3
kalça	10	madalyon	4	tane	3
şey	10	nesne	4	yapı	3
uç	10	saat	4	yaprak	3
top	9	solucan	4	yiv	3
burun	8				

¹ Bağımlı dizinlerdeki eşdizimliliklerden $f > 3$ ölçütünü karşılayanlar değerlendirilmeye alınmıştır.

² Tabloda sıfatın düzenlamsal görünümlerine ilişkin eşdizimlilikler yer almaktadır.

Tablo 2 incelendiğinde doğrudan fiziksel nitelik kodlayan bir sıfat olması nedeniyle *yuvarlak* sıfatının somut uzanımlara sahip adları tercih etme eğiliminde olduğu söylenebilir. Sıfatın ayrıca *şekil, biçim hat, form* gibi eşdizimsel ögelerle yaygın olarak kullanılması da fiziksel uzanıma sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Tabloda *masa, kemer³, şekil, yüz* eşdizimsel ögelerinin *yuvarlak* sıfatıyla kullanımlarının diğer ögelere göre daha yaygın olduğu görülmektedir. Giriş niteliğinde bir gözlemlerle, *yuvarlak* sıfatının her zaman söz konusu ögelerin tamamını etkinleştiremediği söylenebilir: “yuvarlak masa” ve “yuvarlak kemer” öbeklerinde adın belirli bir bölümünün ya da noktasının etkinleştirildiği; “yuvarlak şekil” öbeğinde bağlam temelli olarak farklı etkinleşmelerin sağlanabileceği gözlemlenmektedir. “Yuvarlak yüz” öbeğinde ise İ/S eşleşmesini net olarak senaryolaştırmak mümkün değildir. Ayrıca sıfatın *agrega, niş, apsis, yiv* gibi bilimsel ya da teknik alanlara ilişkin sözcüklerle kullanımı da elde edilen diğer bir ön bulgudur.

Yuvarlak sıfatı etkin alan kurulumu açısından incelenmeden önce sıfatın anlamsal sınırlarını çizmek amacıyla Türkçe sözlük sıfat görünümüleri kontrol edilmiş ve Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (2011) kapsamında iki farklı sıfat tanımıyla karşılaşılmıştır:

1. *sıfat* Top veya küre biçiminde olan, müdevver: Yuvarlak bir yüz. Yuvarlak bir masa.
2. *sıfat, mecaz* Kesin ve açık olmayan (söz, laf vb.).

Çalışma doğrudan biçime ilişkin gönderimlerle sınırlı olduğu için bağımlı dizin görünümüleri Tanım-1 kapsamında değerlendirilmiş ve değişmeceli anlam düzeyinde olan Tanım-2 kapsam dışı bırakılmıştır. Sözlükte yer alan “Top veya küre biçiminde olan, müdevver.” tanımını tanık tümcelerle eşleştirildiğinde küresel, dairesel ve çembersel olmak üzere üç farklı uzanıma rastlanmıştır:

- (a) İstanbul'da nelere inanılmadı ki (ve ola ki halen inanılıyor)? Dünyayı düşünelim, ilkin üzerinde yaşadığımız bu **yuvarlak gezegeni**... [W-FI37C0A-1705-1445]
- (b) **Yuvarlak camlı** gözlüklerini çıkartan Bahar, ellerini saçlarının arasında gezdirerek konuşmaya başladı. [W-RA16B3A-0649-165]
- (c) Büyüteç kullanırken çıkarması gerektiğinden ince, **yuvarlak**, metal **çerçeveseli** gözlüğünü diğer elinde tutuyor. [W-RA16B2A-0629-490]

Tümce (a) incelendiğinde Tanım-1 kapsamında “top veya küre biçiminde olma” koşulu sağlanabilmekle birlikte tümce (b)'nin böyle bir koşulu karşılayamadığı, senaryonun dairesel bir algıyla belirli bir çember ve içerisindeki düzlem

³ *Kemer* düğüm sözcüğü tanık tümcelerde “İki sütun veya ayağı birbirine üstten yarım çember.” (TDK, 2011) içeriğiyle kullanılmaktadır.

gönderimiyle kurulduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan tümce (c) incelendiğinde küresellik ve daireselliğin dışında, yalnızca çizgisel bir uzanımla karşılaşılmaktadır. Bu açıdan “yuvarlak gezegen”, “yuvarlak cam” ve “yuvarlak çerçeve” öbekleri, uzanımları biçimlendirme açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Sonuç olarak *yuvarlak* sıfatının, eşdizimsel adın anlamsal içeriğine bağlı olarak küresel, dairesel ya da çembersel etkinleştirme eğiliminde olduğu söylenebilir. Çalışmada “küresellik/dairesellik/çembersellik uzanımları” etkin alan kurulumunda ilk değişken olarak belirlenmiştir.

Tanık tümceler incelendiğinde diğer bir değişkenin yuvarlaklık öntürü olduğu gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle, kurulumların bir kısmı kusursuz bir yuvarlak kurgusuyla kavramlaştırılırken bir kısmında yuvarlaklık kurulumu için “biçimsel açıdan yuvarlağa benzeme” koşulu yeterli olmaktadır.

- (a) Saat kadranları üzerinde **yuvarlak açıklıklar** vardır. [W-GI37A2A-3006-999]
- (b) Benim yaşım 27 saçlarımın ön tarafı sizinki gibi arkasında da 6 cmlik **yuvarlak bir açıklık** var. [W-WI44F1D-5089-556]

Tümce (a) incelendiğinde *yuvarlak* kurulumu öntüre uygun ve kusursuz iken tümce (b) “biçimsel açıdan yuvarlağa benzeme” koşulu ile kabul edilebilir bir kurulum sağlanmaktadır. Bu açıdan etkin alan kurulumunda ikinci değişken olarak “öntür olarak yuvarlaklık” ele alınmıştır.

Çalışmada belirlenen son değişken ise İ/S etkileşimidir. Tanık tümceler incelendiğinde *yuvarlak* sıfatının, öbek yapı oluşturduğu ad ile her zaman tam eşleşme kurma eğiliminde olmadığı gözlemlenmektedir. Bazı senaryolarda öngörülebilir eşleşme, bazılarında ise öngörülemeyen eşleşmelere rastlanmaktadır:

- (a) İstanbul'da nelere inanılmadı ki (ve ola ki halen inanılıyor)? Dünyayı düşünelim, ilkin üzerinde yaşadığımız bu **yuvarlak gezegeni**... [W-FI37C0A-1705-1445]
- (b) Onu, hayal ettiği o dünyasında **yuvarlak gözlüklerinin** ardından seyrettik buğulu silüetlerde... [W-HH13C2A-3335-809]
- (c) Top gibi yuvarlak bir kafâ, geniş delikleri olan yine **yuvarlak** bir **burun**, genişçe bir çene, çatık, simsiyah, burun üstünde boşluk bırakmayı aklından geçirmemiş kaşlar, koca bir adamın avuçlayamayacağı kadar geniş omuzlar ve nasırlı, demir gibi eller. [W-SA16B2A-0618-508]

Yukarıda sözü edilen gözlemler kapsamında *yuvarlak* sıfatının etkin alan kurulumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma, anılan üç farklı dinamik üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.2 Yuvarlak Sıfatının Etkin Alan Kurulumları

3.2.1 Küresel /Dairesel/Çembersel Açıdan Yuvarlaklık

Sıfatın etkin alan kurulumlarındaki ilk dinamik etkileşimde bulunduğu adı küresel, dairesel ya da çembersel açıdan etkinleştirmesi üzerinedir. Daha sağlıklı bir analiz için *küre*, *daire* ve *çember* sözcüklerinin sözlük görünümlerine gereksinim duyulmaktadır. TDK Türkçe Sözlük'te (2011) yer alan tanımlar aşağıdaki gibidir:

Küre isim, matematik	Bütün noktaları merkezden aynı uzaklıkta bulunan bir yüzeyle sınırlı cisim.
Daire isim, matematik	Bir çemberin içinde kalan düzlem parçası.
Çember isim, matematik	Merkez denilen sabit bir noktadan aynı uzaklık ve düzlemdeki noktalar kümesinin oluşturduğu kapalı eğri.

Sözlük görünümleri incelendiğinde küre formunun üç boyutlu bir uzanımla kodlanırken daire formunun “çizgisellik+düzleme sahip olma”, çember formunun ise “çizgisellik+düzleme sahip olmama” uzanımlarına sahip olduğu görülmektedir. Tanık tümcelerde *yuvarlak* sıfatı her üç içeriği de kodlama potansiyeline sahiptir. Söz konusu kodlama görünümleri Şekil 3'teki gibi somutlaştırılabilir.

Şekil 3. Yuvarlak sıfatının düzlemsal uzanımları

Yuvarlak sıfatının küresel uzanımla etkinleştirdiği kurulumlara aşağıdaki örnekler verilebilir.

- (1) Böyle zamanlarda küçük, **yuvarlak başını** omuzlarına gömer, gösterişsiz vücudu iyice küçülür, "aman rica ederim"leri, "estağfirullah"lar ağzının içinde geveler, bir an önce oradan çıkmak için kapıya doğru yavaşça ilerler, bir punduna getirip kaçardı. [W-QA16B3A-1131-1676]
- (2) Arkada karları parlayan yüksek bir dağ ve **yuvarlak** bir ay. [W-RA14B1A-1582-1468]

Tümce 1 ve tümce 2 kapsamında “yuvarlak baş” ile “yuvarlak ay” öbeklerinin küresel bir uzanımına sahip olduğu ve sıfatın adı üç boyutlu olarak etkinleştirdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda eşdizimsel adın anlamsal içeriği etkin alan kurulumunda bir değişken olarak değerlendirilmekle birlikte her koşulda bu değişkenin işlemediği de elde edilen bulgular arasındadır:

- (3) Ayvaları soyun, havuçla aynı irilikte doğrayın, tenceredeki et ve sebze karışımıyla birlikte ısıya dayanıklı **yuvarlak** bir cam **tencereye** alın. [W-SI41C1A-1455-1543]

Tümce 3 incelendiğinde *tencere* ögesinin de tıpkı *baş* ve *ay* gibi üç boyutlu bir anlam içeriğine sahip olmasına rağmen İ/S eşleşmesi tam olarak sağlanmadığı için (bkz. Bölüm 3.2.3.) küresel bir uzanımına sahip olan etkin alan kurulumu da sağlanamamaktadır.

Sıfatın dairesel kurulumları incelendiğinde küresel uzanımlarda olduğu gibi üç boyutlu olma niteliğinden öte çizgisel bir yuvarlaklık ve bu yuvarlaklığı dolduran bir düzlem uzanımları ön plana çıkmaktadır:

- (4) **Yuvarlak camlı** gözlüklerini çıkartan Bahar, ellerini saçlarının arasında gezdirerek konuşmaya başladı. [W-RA16B3A-0649-165]
- (5) Bu arada bir de yeni bir alışkanlık edinmiştim: Her tıraştan sonra, **yuvarlak aynanın** görüntüleri büyüten yüzüne bakıp ağızımı, burnumu, kulaklarımı, gözlerimi büyük bir merakla izliyordum. [W-MA16B1A-0213-1212]

Tanık tümcelerin bir kısmında çembersel uzanımların kodlandığı ve uzanımların iki boyutluluğa daha yakın olma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda söz konusu uzanımlar “Merkez denilen sabit bir noktadan aynı uzaklık ve düzlemdeki noktalar kümesinin oluşturduğu kapalı eğri.” tanımıyla eşleşmektedir. Uzanımların dairesel uzanımlardan temel farkı, tanımda söz edilen “kapalı eğri”nin içerisinde bir düzlemin yer almamasıdır:

- (6) Büyüteç kullanırken çıkarması gerektiğinden ince, **yuvarlak**, metal **çerçevesi** gözlüğünü diğer elinde tutuyor. [W-RA16B2A-0629-490]

3.2.2 Öntür Olarak Yuvarlaklık

Öntür kavramı belirli bir ulamı en iyi temsil eden öge olarak değerlendirildiğinde *yuvarlak* sıfatının öntürel görünümü “küre biçiminde olma ya da yarıçapının birbirine olan uzaklığı eşit olan dairesel ya da çembersel görünüm” koşulu olarak ele alınabilir. Tanık tümceler incelendiğinde senaryoların bir kısmında adların *yuvarlak sıfatının* öntürü kapsamında etkinleştiği gözlemlenmektedir:

- (7) Fakat radyonun içinden o sesler nasıl geliyor? Radyonun elektrik prizine takılan bir fişi var, oraya takılıp, kocaman **yuvarlak düğmesi** sağına çevrilip çıt edince, üstünde bir sürü yazılar olan mika bölümünde sarı bir ışık yanıyor ve başlıyor konuşmaya. [W-NI09C3A-0034-779]
- (8) Ayvaları soyun, havuçla aynı irilikte doğrayın, tenceredeki et ve sebze karışımıyla birlikte ısıya dayanıklı **yuvarlak** bir cam **tencereye** alın. [W-SI41C1A-1455-1543]

Tümceler incelendiğinde “yuvarlak düğme” ve “yuvarlak tencere” kurulumlarında öntüsel bir yuvarlaklık olasılığının yüksek olduğu söylenebilir. Bu açıdan anlamsal içerik senaryolaştırıldığında en merkezdeki noktanın kenarlara eşit yarıçaplarla dağıldığını söylemek mümkündür⁴. Öte yandan bazı kurulumların ise öntürden farklı uzaklıklara sahip olduğu gözlemlenmektedir:

- (9) Gövde yanlarında koyu şeritler bulunur ve bu şeritler üzerinde yeşilimsi beyaz **yuvarlak lekeler** vardır. [W-RB04A1A-1160-1659]
- (10) Akşam hiçbir şey yemediğim için enfes **yuvarlak ekmekleri** bir çırpıda mideye indirdim. [W-PE09C3A-1423-1562]
- (11) Peynirlerin üzerine 2-3 dilim **yuvarlak domates** yerleştirip, kenarlarını 2 parmak genişliğinde ortaya doğru katlayalım. [W-RI22C4A-0804-408]

Tümce 9 -11 incelendiğinde “yuvarlak leke”, “yuvarlak ekmek” ve “yuvarlak domates” öbekleri oluşan senaryoya bağlı olarak farklı uzanımlara sahip olabilmekte ve senaryo kurgusunda mükemmel bir yuvarlaklık koşulu aranmamaktadır. şekil 4’te “yuvarlak leke” örneği üzerinden *yuvarlak* sıfatının öntür dışı görünümü yer almaktadır:

şekil 4. Yuvarlak sıfatının öntür dışı görünümü: “yuvarlak leke”

⁴ Öntüre uygunluğın “tam olarak” tespit edilebilmesi için göndergesel bilginin zorunlu bir koşul olması ve sadece yerleşik dünya bilgisinin yeterli olmaması durumu da göz önünde tutulmalıdır.

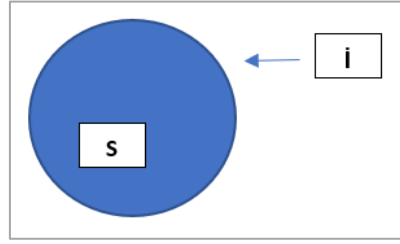
3.2.3 İmleyen-Sınır Eşleşmesi

Tanık tümcelerdeki etkin alan kurulumları imleyen ve sınır açısından incelendiğinde, bazı kurulumlarda tam eşleşme sağlanırken bazılarında öngörülebilir bir parçada eşleşme ya da öngörülemez bir parçada eşleşmeler sağlanabilmektedir.

3.2.3.1 İmleyen ve Sınırın Tamamen Eşleştiği Etkin Alanlar

İncelenen bağımlı dizin görünümünde *yuvarlak* sıfatının, nitelediği adın tamamıyla etkileşime girdiği kurulumlara rastlanmaktadır. Bu kurulumların profillerinde İ ve S'nin tamamen birbiriyle eşleşebildiği gözlemlenmektedir. İ-S tam eşleşmelerinin gösteriminde İ ve S tamamen üst üste olduğu için İ'yi görmek teorik olarak mümkün değildir:

Şekil 5. İ ve S'nin tam eşleşme kurulumu

Söz konusu kurulumlarda kabul edilebilirlik koşulu olarak eşdizimsel ögenin biçimsel formunun tamamen yuvarlaklığa sahip olmasından söz edilebilir. Bu kurulumlar ayrıca öntür olarak yuvarlaklığa sahip olup olmama ve küresel/dairesel/çembersel yuvarlaklık gibi diğer değişkenler çerçevesinde farklılaşma eğilimindedir:

- (12) Evlerin açık yaz pencerelerinde yanıp sönen parlaklıklarıyla gördüğü televizyonlardan ajans haberleri okunacak; iki kişilik sofralar kurulacak, bazen kan rengi, bazen altın suyu şaraplar uzun fakat **yuvarlak ağızlı** bardaklara konulacak ve onu hatırlayacaktı. [W-FA16B1A-0390-729]
- (13) İstanbul'da nelere inanılmadı ki (ve ola ki halen inanılıyor)? Dünyayı düşünelim, ilkin üzerinde yaşadığımız bu **yuvarlak gezegeni**... [W-FI37C0A-1705-1445]

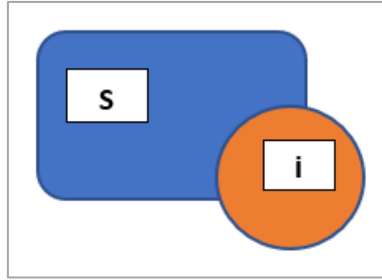
Tümceler incelendiğinde “yuvarlak ağız” ve “yuvarlak gezegen” öbeklerinde İ-S eşleşmesinin tamamen kurulabildiği gözlemlenmektedir. Öte yandan bardak için “yuvarlak ağız” öbeğinde öntüre daha uygun ve çembersel bir uzanım

kodlanırken “yuvarlak gezegen” öbeğinde öntür dışı ve küresel bir uzanımınla karşılaşılmaktadır. Bu açıdan söz konusu üç temel değişkenin farklı kombinasyonlarının farklı etkin alan kurulumları oluşturduğundan söz etmek mümkündür (bkz. Sonuç ve Tartışma).

3.2.3.2 İmleyenin Sınırın Bir Parçasıyla Eşleştiği Etkin Alanlar

İmleyen ve sınırın parçasal eşleşmesine ilişkin iki farklı senaryodan söz edilebilir. Bunlardan ilki imleyenin sınırın öngörülebilir bir parçasıyla eşleştiği etkin alanlardır. Söz konusu kurulumlarda dil kullanıcısı imleyenin sınırı nereye kadar etkinleştirebildiğini bilişsel açıdan kurgulayabilmektedir.

şekil 6. İ ve S'nin öngörülebilir eşleşme kurulumu

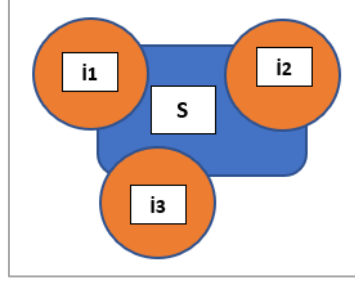
İ-S'nin öngörülebilir eşleşme kurulumlarında dil kullanıcısı eşleşmenin nerede başladığını ve nerede bittiğini doğrudan algılayabilir. Diğer bir deyişle dil kullanıcısının doğal artalan bilgisi, bilişsel ve net bir çerçeve oluşurmaya yardımcı olmaktadır:

- (14) **Yuvarlak** bir **masanın** çevresinde biz beş kişi, beş kişi de onlardan, sıralandık. [W-SA16B1A-0768-157]
- (15) Metal çerçevesi, **yuvarlak** "entel" **gözlükler** kullanıyor, dirseklerine kadar gümüş bilezikler takıyordu. [W-NI22C2A-0169-1455]

Tümceler incelendiğinde “yuvarlak masa” ve “yuvarlak gözlük” öbeklerinde masanın ya da gözlüğün tamamının değil belirli ve tahmin edilebilir bir alanın etkinleştiği bilgisinin, doğrudan dil kullanıcısının artalanında yer alan bir bilgi olması sebebiyle söz konusu kurulumlar tahmin edilebilir bir etkinleştirme alanına sahiptir.

İmleyenin sınırın bir parçasıyla eşleştiği etkin alanlara ilişkin ikinci senaryo ise imleyenin sınırın öngörülemez bir parçasıyla eşleştiği görünümüdür. Söz konusu etkinleştirmelerde birden fazla potansiyel İ/S eşleşmesinden söz etmek mümkündür:

Şekil 7. İ ve S'nin öngörülemez eşleşme kurulumu

Tanık tümceler incelendiğinde özellikle VÜCUT BÖLÜMÜ anlamsal ulamı altında değerlendirilebilecek eşdizimsel adların öngörülemez eşleşme kurulumuna sahip olduğu gözlemlenmektedir:

- (16) Onun da iri gözleri, geniş alını, **yuvarlak çenesi**, düşük omuzları var. [W-NA16B1A-1736-1437]
- (17) **Yuvarlak göğüslere** dokunup dokunmamakta tereddüt etti ama dokundu. [W-VA16B4A-1030-319]
- (18) Çarpıcı yaratığın uzun bacaklarının ve sıkı **yuvarlak kalçalarının** hareketlerini izleyerek ilerliyordum ki, birden genç kızım ani dönüşüyle onunla burun buruna geliverdim. [W-EA16B2A-1740-1432]

“Yuvarlak çene”, “yuvarlak göğüs”, “yuvarlak kalça” öbekleri incelendiğinde sıfatın etkinleştirdiği alanları bilişsel olarak tam olarak belirlemenin mümkün olmadığı söylenebilir. Bu kapsamda söz konusu içeriklerde İ/S eşleşmesi öngörülemeyen bir kurulumla karşımıza çıkmaktadır.

3.2.3 Diğer Gözlemler

Çalışmada, yukarıda sözü edilen üç dinamik kapsamında doğrudan incelenmeyen fakat etkin alan kurulumlarına önemli perspektifler sunabilecek olan dört farklı koşulla karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki aynı öbek yapı/anlamsal kurulum içerisinde iki farklı biçimlendirme uzanımının olmasıdır:

- (19) **Yuvarlak bir dairenin** etrafına sıralanmış tuş takımıyla diğer telefonlardan oldukça farklı olan CL100, odanızın dekorasyonuna uyumlu olması açısından "Golden Braun" ve "Shining Indigo" olmak üzere iki farklı renkte üretildi.
- (20) **Yuvarlak demir elipslerden** işlenmiş kepenkler kalkarken gürültüler çıkardı, işgalıyesi ödenmemiş kumlar, sepetler, kasalar, sokakların iki yanında, az önce arapsabunuyla yıkanan yerleri bezedi.

Tanık tümceler incelendiğinde ‘‘yuvarlak daire’’ ve ‘‘yuvarlak elips’’ gelerinde *yuvarlak* sıfatının *daire* ve *elips* gibi ikinci bir fiziksel sınırlandırma yapan içeriklerle kullanıldığı gözlemlenmektedir. ‘‘Yuvarlak daire’’ kurulumunda temelde belirli bir düzleme sahip olan *daire* yapısı çembersel konuma gelmektedir. ‘‘Yuvarlak elips’’ kurulumunda ise *elips* içeriği geometrik bir kavram olmaktan uzaklaşarak nesneleşme eğiliminde olmakta ve sıfat bu nesnenin fiziksel sınırlarını etkinleştirmektedir.

Araştırmada karşılaşılan ikinci gözlem olarak ise yuvarlak sıfatının *şekil*, *biçim*, *form* gibi doğrudan fiziksel gönderime sahip eşdizimsel ögelerle kurulum sergileyebilmesidir.

- (21) Besin gesi miktarlarını **yuvarlak şekillerle** belirten etiket rneği ise son sırayı almıştır.
- (22) Herkes amaşlarını sırf bu iç için imal edilmiş olan **yuvarlak biçimli** kendinden mandallı plastiklere asıyor.

Tümce 21 ve 22 incelendiğinde öbek yapının anlam içeriğinde kurulumun tamamen sağlanamadığı, söz konusu etkinleştirmenin bağlam içerisindeki başka bir varlığa/nesneye gönderimde bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda ‘‘yuvarlak şekil’’ öbeğinin etiketleri, ‘‘yuvarlak biçim’’ öbeğinin ise plastikleri etkinleştirdiği söylenbilir.

nc gözlem ise sıfatın etkinleştirdiği alanda herhangi bir varlık olmaması koşuluyla bir kurulum sağlanabilmesi üzerinedir:

- (23) Klhın altında, çeşitli boyda, **yuvarlak boşlukları** dolduran çinilerden, belki sırlı çanaklar da olabilir, bugün hiçbir iz kalmamıştır. [W-DG03A4A-2997-1016]
- (24) Sonlarındaki küçük **yuvarlak deliklerinden** bu dev iğneye geirilmif küçük engellilerden birini çıkardı. [W-SA16B2A-1070-1699]

Tümce 23 ve 24’te ‘‘yuvarlak boşluk’’ ve ‘‘yuvarlak delik’’ öbeklerinin bilişsel açıdan kurgulanabilmesi için yuvarlaklığın etkinleştirdiği bölgede herhangi bir oluşuma rastlanmaması gerekmektedir.

Dördüncü ve son gözlem ise aynı dizilimde *yuvarlak* sıfatı dışında bir ya da daha fazla sıfat kullanılması üzerinedir. Söz konusu dizilim kapsamında iki farklı koşulla karşılaşılmaktadır. İlk koşulda sıfatın nitelediği ad bulanıklığa yol açmadan izlenebilir konumdadır. Bu açıdan her niteleyici farklı ve özerk boyutlarda etkin alan kurulumu oluşturabilmekte ve *yuvarlak* sıfatı etkin alan kurulumu açısından farklı bir eğilim göstermemektedir. İkinci koşulda ise sıfat diziliminin oluşturduğu öbek yapı birden fazla sözdizimsel okumayı olanaklı kılmaktadır:

- (25) Onun, yüzüne göre çok iri, **yuvarlak**, nemli ve hayretle açılmış **gözlerinden** ve çocuk-kadın havasından çok hoşlanmıştı. [W-OA16B4A-0119-1641]
- (26) Köyün meydanında rastladığı kıvrıcık saçlı, **küçük**, yuvarlak, numaralı **gözlüklü**, kıvrıcık kirpikli, o çok güzel gülümseyen **adamı** düşündü Banu. [W-EA16B4A-0688-462]
- (27) Büyüteç kullanırken çıkarması gerektiğinden ince, **yuvarlak**, metal **çerçevesi gözlüğünü** diğer elinde tutuyor. [W-RA16B2A-0629-490]

Tümce 25 incelendiğinde *yuvarlak* sıfatı *çok iri, nemli, hayretle açılmış* sıfatlarıyla aynı dizgede kullanılmakta ve doğrudan ortak bir adı nitelemektedir. Tümce 26 ve Tümce 27 incelendiğinde ise sıfatın, içerisinde bulunduğu dizilimde birden fazla ad öbeği ile anlamsal açıdan kabuledilebilirlik koşullarını sağlaması nedeniyle, iki farklı sözdizimsel okuma olanaklı hale gelmektedir. Biçim-sözdizimsel alanyazında parantezleme paradoksu (bracketing paradox) olarak değerlendirilen bu görünümü Tümce 27 kapsamında aşağıdaki gibi somutlaştırmak mümkündür:

- [[sö ince] [[sö yuvarlak] [[sö metal çerçevesi] [AÖ gözlük]]]]
- [[[[sö ince] [[sö yuvarlak] [[sö metal] [AÖ çerçeve]]]]] sö li] [AÖ gözlük]]

Bu kapsamda ilk okumada *ince, yuvarlak* ve *metal çerçevesi* sıfatları doğrudan *gözlük* adı ile; ikinci okumada ise *ince, yuvarlak* ve *metal* sıfatları *çerçeve* adı ile öbek yapı oluşturmakta ve sonrasında *gözlük* adına eklenti olarak katılmaktadır. Etkin alan kurulumları açısından ilk okumada *yuvarlak* sıfatı *gözlük* adını etkinleştirirken ikinci okumada araştırma konusu sıfat *çerçeve* adını etkinleştirmektedir.

4 Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada biçim sıfatı olan ve nesnelere doğrudan fiziksel bir sınırlama getiren “yuvarlak” sıfatının etkin alan kurulumları konu edilmiştir. Çalışmada *yuvarlak* sıfatının derlem temelli görünümüleri TUD v3 *Yazılı Metin Sorgusu* seçeneği aracılığıyla ortaya konmuştur. Bu kapsamda sıfatın bağlam içi anahtar sözcük görünümüne ulaşılmış ve datalar araştırmacı tarafından işlenmiş/sınıflandırılmıştır. *Yuvarlak* sıfatının etkin alan kurulumlarında üç temel değişkenden söz etmek mümkündür: Bunlardan ilki söz konusu sıfatın etkileşimde bulunduğu adı küresel, dairesel ya da çembersel açılardan etkinleştirilmesi üzerinedir. Tanık tümceler incelendiğinde eşdizimsel adın uzanımlarına bağlı olarak “tüm noktaları merkezden aynı uzaklıkta bulunma ve üç boyutlu bir cisim olma” niteliğinde sahip olmak koşuluyla küresel bir etkinleştirmeden söz etmek mümkündür: “yuvarlak baş” ve “yuvarlak ay” öbekleri buna örnek olarak verilebilir. Dairesel etkinleştirmelerde ise “yuvarlak cam” ve “yuvarlak ayna” öbeklerinde olduğu gibi “çizgisel bir yuvarlaklık ve bu

yuvarlaklığı dolduran bir düzlem” uzanımı ön plana çıkmaktadır. Sıfatın çembersel etkileşimleri ise “kapalı bir eğrinin içerisinde bir düzlemin yer almaması” koşuluyla karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu çembersel etkileşimleri “yuvarlak çerçeve” öbeği örnelemektedir.

Yuvarlak sıfatının etkinleştirme kurulumlarında “öntür olarak yuvarlaklık” ikinci değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurulumların bir kısmında yuvarlaklık “küre biçiminde olma ya da yarıçapının birbirine olan uzaklığı eşit olan dairesel ya da çembersel görünüm” koşulunu karşılarken bir kısmında kurulumların öntürden farklı uzaklıklara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda “yuvarlak düğme” ve “yuvarlak tencere” öbeklerinde öntürsel bir etkinleştirme söz konusu iken “yuvarlak leke”, “yuvarlak ekmek”, “yuvarlak domates” öbeklerinde öntürden uzaklaşan bir kurulumla karşılaşılmaktadır.

Çalışmada ortaya konan üçüncü dinamik ise İ/S etkileşimleridir. Tanık tümcelerdeki etkin alan kurulumları imleyen ve sınır açısından incelendiğinde, bazı kurulumlarda tam eşleşme sağlanırken bazılarında öngörülebilir bir parçada eşleşme ya da öngörülemez bir parçada eşleşmeler sağlanabilmektedir: “yuvarlak ağız” ve “yuvarlak gezegen” kurulumlarında tam eşleşme sağlanırken “yuvarlak masa” ve “yuvarlak gözlük” kurulumlarında öngörülebilir bir eşleşme sağlanmakta, “yuvarlak çene”, “yuvarlak göğüs”, “yuvarlak kalça” öbeklerinde ise bilişsel senaryonun öngörülebilir biçimde kurgulanamadığı gözlemlenmektedir.

Çalışmada elde edilen önemli sonuçlardan biri de farklı etkinleştirme dinamiklerinin farklı birliktelikleri sunması üzerinedir. Örneğin küresel olarak yuvarlaklık görünümlerinde büyük oranda İ/S eşleşmesi tam olarak sağlanırken çembersel olarak yuvarlaklıkta birbirinden farklı senaryolarla karşılaşılmaktadır. Tablo 3’te etkin alan kurulumuna ilişkin dinamiklerin simgesel görünümleri, Tablo 4’te ise söz konusu dinamiklerin farklı kombinasyonları yer almaktadır.

Tablo 3. Yuvarlak sıfatı etkin alan kurulumuna ilişkin dinamikler

Dinamik	Ulam No	Dinamik Alt Ulam
1	1a	küresel açıdan yuvarlaklık
	1b	dairesel açıdan yuvarlaklık
	1c	çembersel açıdan yuvarlaklık
2	2a	öntür olarak yuvarlaklık (+)
	2b	öntür olarak yuvarlaklık (-)
3	3a	imleyen ve sınırın tamamen eşleştiği yuvarlaklık
	3b	imleyen ve sınırın öngörülebilir biçimde eşleştiği yuvarlaklık
	3c	imleyen ve sınırın öngörülemez biçimde eşleştiği yuvarlaklık

Tablo 4. Yuvarlak sıfatı etkin alan kombinasyonları

	1a	1b	1c	2a	2b	3a	3b	3c
ay	+	-	-	-	+	+	-	-
ayna	-	+	-	+	-	+	-	-
baş	+	-	-	-	+	+	-	-
cam	-	+	-	+	-	+	-	-
çene	+	-	-	-	+	-	-	+
çerçeve	-	-	+	+	-	+	-	-
domates	+	-	-	-	+	+	-	-
düğme	-	+	-	+	-	+	-	-
ekmek	+	-	-	-	+	+	-	-
gezegen	+	-	-	-	+	+	-	-
göğüs	+	-	-	-	+	-	-	+
gözlük	-	+	-	+	-	-	+	-
kalça	+	-	-	-	+	-	-	+
leke	-	+	-	-	+	-	-	+
masa	-	+	-	+	-	-	+	-
tencere	-	+	-	+	-	-	+	-

Elde edilen sonuçlar kapsamında araştırma konusu sıfatın etkin alan kurulumlarına ilişkin aşağıdaki çıkarımları yapmak mümkündür:

- *Yuvarlak* sıfatı kurulumsal açıdan, aynı dizgeye girdiği adı “küresel”, “dairesel” ya da “çembersel” olmak üzere üç farklı eşleşme dinamiği ile etkinleştirebilmektedir.
- Sıfatın etkinleştirme görünümünde öbek yapıların bir kısmı öntür olarak “yuvarlaklık” kapsamında uzanıma sahipken bir kısmı öntürden uzaklaşmaktadır.
- Sıfatın etkin alan kurulumları imleyen ve sınır açısından incelendiğinde, bazı kurulumlarda tam eşleşme sağlanırken bazılarında öngörülebilir bir parçada eşleşme ya da öngörülemez bir parçada eşleşmeler sağlanabilmektedir.

Söz konusu üç dinamik kapsamında doğrudan incelenmeyen fakat etkin alan kurulumlarına önemli perspektifler sunabilecek olan dört farklı koşulla karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki aynı öbek yapı/anlamsal kurulum içerisinde iki farklı biçimlendirme uzanımının olmasıdır: “yuvarlak daire” ve “yuvarlak elips” öbekleri söz konusu kurulumla örnek oluşturmaktadır. Araştırmada karşılaşılan ikinci koşul ise olarak *yuvarlak* sıfatının *şekil*, *biçim*, *form* gibi doğrudan fiziksel gönderime sahip eşdizimsel öğelerle kurulum sergileyebilmesidir. Bu kurulumların tam olarak anlamsal bir içeriğe sahip olmadığı, tam kurulum sağlanabilmesi için bağlam içerisindeki başka bir öğeye gönderimde bulunması gerektiği söylenebilir. Üçüncü gözlem sıfatın etkinleştirdiği alanda herhangi bir

varlık olmaması koşuluyla bir kurulum sağlanabilmesi üzerinedir: “yuvarlak boşluk” ve “yuvarlak delik” öbekleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Son gözlem ise *yuvarlak* sıfatının başka sıfatlarla aynı dizilimde olmasına ilişkindir. Bu kapsamda ya her sıfat, anlamsal bulanıklığa yol açmadan doğrudan aynı adı nitelemekte ya da birden fazla ad öbeği ile anlamsal açıdan kabuledilebilirlik koşullarını sağlaması nedeniyle iki farklı sözdizimsel okumaya izin vermektedir. Bu koşulda dil kullanıcısının yargısının önemli bir karar mekanizması olduğu düşünölmektedir.

Öte yandan, etkin alan kurulumları bilişsel anlambilim alanyazınında kuramsal olarak yer bulmuş ve fakat doğal dilsel veriler üzerinden kapsamlı olarak çalışılmamış bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuramsal açıdan Langacker (1999) etkin alanları eylem-tamlayıcı açısından ele almakta ve örnek dilsel kesitlerle savını güçlendirmektedir. Ayrıca Cruse (2000) dilde etkin alan kurulumlarını *blue* ve *red* sıfatları üzerinden sınırlı bir örnekler kümesiyle açıklamaktadır. Bu açıdan *yuvarlak* sıfatının etkin alan kurulumlarıyla ilgili diller arası karşılaştırma yapmaya elverişli bir araştırmaya rastlanmamıştır. Alanyazında doğrudan *yuvarlak* sıfatı ile ilgili olmasa da Türkçe sıfatlarda etkin alan kurulumları kapsamında Gündoğdu’nun (2019) *kırmızı* sıfatının adı etkinleştirme eğilimlerini doğal dilsel veriler aracılığıyla incelediği bir çalışmaya rastlanmıştır. Bir renk sıfatı olan *kırmızı* yalnızca İ/S etkileşimi bakımından ele alınabilirken biçim sıfatı olan *yuvarlak* etkin alan kurulumu açısından üç farklı değişken çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Bu açıdan, sıfat kategorilerinin etkin alan kurulumunda önemli bir değişken olduğu gözlemlenmektedir: Sıfat kategorisi değiştikçe farklı etkinleştirme kurulumları ile karşılaşılacağı öngörülmektedir. Sonuç olarak anlamlama ve kavramlaştırmanın “sözlüksel” değil “ansiklopedik” olduğu göz önüne alındığında, bir sıfatın anlambilimsel düzlemlerini ortaya koyma açısından etkin alan kurulumlarının önemli bir araştırma alanı olduğu düşünölmektedir.

Kaynakça

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. ve Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). Calzolari, N., Choukri, K., Declerck, T., Doğan, M. U., Maegaard, B., Miriani, J., Odijk, J. ve Piperidis, S. (Yay. haz.) içinde, Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul, Türkiye.
<http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- Cruse, A. (2000). *Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Dixon, R. M. W. (2005). *A semantic approach to English grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Erkuş, A. (2009). *Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Evans, V. (2007). *A glossary of cognitive linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evans, V. (2012). Cognitive linguistics. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*. 3 (2), 129–141.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic semantics*. London: Routledge.
- Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gündoğdu, A. E. (2019) Türkçede etkin alanların bilişsel anlambilim açısından incelenmesi: “kırmızı” sıfatı örneği. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, MEUDED*. 16 (2), 111-133.
- Langacker, L. (1999). *Grammar and conceptualization*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, L. (2004). Metonymy in grammar. *Journal of Foreign Languages*. 6, 2-24.
- Murphy, M. L. (2010). *Lexical meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- TDK (2011). *Türk Dil Kurumu Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.